

„A hűség törhetetlen”

FODOR ANDRÁS: SZÓ, ZENE, KÉP

Fodor András válogatott és új esszéiről nem lenne méltányos a *költő* és az *ember* számbavétele nélkül szólni. Hiszen ő egy farkastörvényeket még messze maga mögött nem hagyó világban, ifjú éveiben a haza- és az emberszeretetet, a barátságot, a népek testvérközösségének eszményét tette meg költészetének és gondolkodásának fő pilléreivül. S ha ebből a kezdetben csaknem kiscserkész-naivitásból és megszállottságból — a történelem „jóvoltából” meg ön-nőp elgáncsoltatásai, arca eszéi következtében — a naivitás el is maradt, ám megőrizte belőle a megszállottságot; az „azért is” nemes dacát; egyik ars poetica értékű versében megfogalmazott hitvallását; „Mégis *credo quia absurdum*, / a hűség törhetetlen.”

Törhetetlen hűségről tanúskodnak a Fodor-esszék is. *Arany János — a magyar nyelv teste-lelke* — árulkodik egyik írásának már a címe is. Hát még a benne foglaltak. „Érezzük-e úgy, ahogy itt bizonyítani szeretném: Az ő szemérmes leírásai mögött igazi líra rejtőzik. Bármihez nyúl, nem a naturát adja csupán, mindenkor a sorsként vállalt etnikum, a közösségi ihlet sugárik sorából.” Így érthetjük meg a kötetében felidézett *génuszok* megjelenítését, járjon akár *Janus nyomán Ferrarában*; mondjon köszönetet a négyszáz éve született Szenci Molnár Albertnek a zoltárookért; méltassa Orosz László könyve nyomán a *Magyar verstani eszmélkedés kezdeteit*; vizsgálja *A puszta télen* kimeríthetetlen mélységeiből fehozott költői kincseket. És újra Aranyt, a *Vásárban* sorait. „Valószínű, hogy a *Vásárban* semmiféle idegen nyelvre sem lehet méltóan lefordítani, de bénító veszteség akkor fenyeget bennünket, ha már saját gyermekünknek se tudjuk »lefordítani«, miért oly megindítóan szép ez az intonáció: »gyékényes, abroncsos alföldi szekér...«”.

Így értjük meg hűségfogadalmi verse, a *Hármas eskü* címzettjeinek, Kodálynak, Illyésnek és Fülep Lajosnak az esszéiben szerepeltetését. (A *Génuszok* című első fejezetben Fülep az egyik főszereplő!) S róla, a „szókráteszi mesterről” szólva fogalmazódik újra talán legtisztábban a Fodor András-i „szent rögeszme” hűségről, szeretetről. S a Németh Lászlót közelhozó nagyszerű rajzokban. Így jött létre a *Hármas eskü* után az esszében fogant negyedik, Németh László mellett: „Én ezt az embert, mondhat rá bárki bármit, soha, semmilyen körülmények között sem hagyom cserben.” Holott nem kritikátlanul látta az író, csak *igaz módon*. Akkor is, mikor közös zenehallgatásokról ír, akkor is, mikor sajkodi látogatásairól. S akkor is, midőn így summáz: „Hirtelen választásaiban, még ha tévedett is — sohasem számíthatás, előítélet, mindig az egész embert, teljes értéket kereső izgatottság munkált. Éppen ezért kellett mintegy a bőrén veselnie sérülő érzékenysége örökös kockázatát is.” S ha *nem számító, nem fondor* előítéletektől Németh László nem is volt ment a harmincas években és a negyvenes évek elején, ez nem változtat Fodor megállapításának lényegén.

Ám ha arra kell válaszolnunk, hogy a *génuszok* között kit lát a szerző legmélyebben belülről, úgy nem lehet kétséges: *József Attilát*. Róla írt emlékezetes kismonográfiát. Róla szólva lesznek sorai fehérrizsásúak. Nem hivalkodás mondatja velem, de így igaz: gondolatban magam is végigjártam, gimnazistáknak tanítottam, s utóbb József Attila — Fodor által is méltó

tatott — *Válogatott levelezéséről* szólván írásba is adtam azt, amit az első *Bánat*-versről írt. Így véle egyetértésben mondhatom: József Attila pártba kerülésének ideje körüli érzelmeiről a legbensőbb vallomása e versében fogalmazódott meg. És Fodor sorai utólag is igazolnak, hogy nem tévedtem, mikor azt magyaráztam a diákoknak: a párttal később bekövetkezett meghasonlásának *eredendő* oka nem a külföldi és itthoni támadások okozta keserősége volt, hanem az első *Bánat*-ban foglalt önfestés valóságtartalma: „Szarvas voltam hajdanán, / farkas leszek, azt bánom...” Erről beszél az Erdélyi Helikonban 1930 októberében megjelent, de már Dsida Jenőnek június 16-án megküldött vers — Fodor idézte — alcíme is: „Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas leszek.” — S mindehhez Fodor András érzékeny elemzése, ilyen megfigyelésekkel: „„ünöszóra fülelek» — mondja, a magyar nyelv egyik legszebb hangalakját idézve, szinte az idegek alvás közben is tovább érzékelő, éber feszülését szuggerálva a három kezdő szótag magas-mély magánhangzós oda-vissza játékába.” És hasonlóan *belülről* éli meg József Attilát, írjon akár a költő ikonográfiájáról; akár Szabolcsi Miklós monográfiájának legutóbbi kötetéről; a *Válogatott levelezéséről*; Vágó Márta József Attila-könyvéről; a *Kirakják a fát* című versről; a költő képkötésének monumentalitásáról; avagy — szemtanúk emlékezése alapján — haláláról.

Meglepő talán a *Géniusok*-fejezetnek (akár az egész kötetnek) az elegyessége. József Attila, Németh László, Illyés Gyula, Erdélyi József, Kassák Lajos, hogy csak a legszembetűnőbbeket soroljam. De joggal mondja a front idején együtt elásott Cserépfalvy—József Attilára, meg a maga másolta Illyés-„kötetre” emlékezve: „Sem akkor, sem azóta nem értem, két vagy több választott eszmény miért ne férhetne meg békében a szívünkben, méltó feltámadásra várva?”

*

Nem csupán a kötet szerkezetét követendő szükséges külön megemlékezni a *Pályatársak* gyűjtőcímet viselő írásokról. Fodor hangja itt megváltozik. Egy-egy szubjektivebb vallomást, nekrológot nem számítva, itt (és a kötet egy távolabbi helyén, filmekről szólván) nem esszét, hanem bírálatokat, tanulmányokat ad közre. S ekként képes hozzá igen közelállókrol is tárgyyszerűen szólni. Sőt, bírálói minőségében csakis erre képes. S ez, a mellébeszélő „kritika” szomorú jelenkorában nem csekély érdem. Távol állnak ugyanakkor ezek az írások a Nyugat-nemzedékek nem egy nagyszerű képviselője által gyakorolt impresszionista kritikától is. Azt a tárgyi kritikai irányzatot folytatják, amely (most csak az utóbbi jó egy évszázad költőbírálóira utalva) Arany, majd Babits tanulmányait jellemzi. Ez persze nem jelent minőségi azonosságot, még kevésbé manírt. Ám Fodor András e fejezetekben kétségtelenül *értekező prózát* ír. Amelynek mindenik metszetét az *anyag* tölti ki. Érzelmeinkre is tárgyyszerűségével hat. Semmi fölösleges szó, semmi fedezet nélküli pátoz. Nem kinyilatkoztat, hanem elemez. Szimpátiái is bírálatainak tárgyyszerűségében érhetőek tetten.

A hozzá minden bizonnyal legközelebb álló kortárs költő, egykori kaposvári tanára, Takáts Gyula is — ha mégoly előkelő helyen is, de — irodalomtörténeti vetületbe kerül. Takáts „sietős korszakunkban az Arany János-i tempós nyugalom ritmusával mondja: »Nem siettem s mindent láttam / nyitott szemmel az országban, / gyalog, mert ha másképp tettem, / jég volt már a szívességben.«” Majd egy ragyogó verselemez Takáts Gyula *Mézöntőjéről* bizonyítja újra a Fodor-féle tárgyi megközelítés igazát.

Ha másik megközelítése vallomásosabb is, egy nemzedék helyzetfelismerése lehetett az, amit az ötvenes évek Vas Istvánjáról, annak emberségéről följegyzett. „Meggyőzött például arról, hogy a fordulat éve redőnyével árnyékba taszított tegnapi líránk — amelynek ő Babits, Illyés, József Attilán át, Radnóti, Weöres, Jékely, Takáts Gyula, Rónay, Hajnal Anna közt részese lehetett — továbbra is érvényes maradt, jogfolytonossága nem szakadt meg, sőt, a folyamatba akkor is beletartozunk, ha csak az íróasztalfióknak írjuk mondandóinkat.” S ez igen lényeges. Fodor ugyanis ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai — személyes érintkezésben — már nem kapcsolódhattak sem Babits *Nyugat*jához, sem József Attilá-

hoz, ám mégis örökösei lettek irodalmunk közelmúltja nagy áramainak; nem utolsósorban olyan közvetítők révén, mint Illyés, Weöres vagy Vas István.

Persze a nagy örökség nem hullott az ölükbe. Keményen meg kellett küzdeniük érte. Kihagyással is, az előttük járó legnagyobbak eredményeinek magukba építésével is. (Belegondolni is tanulságos, minő buktatók teríthették volna földre például Fodort, ha egy — esszében megörökített — derék tanára nem adja kezébe — rossz kamaszversei olvastán — még az országomlás előtt József Attilát.) S amit végképp csakis ők szerezhetek meg maguknak: azt a műveltséget, amely versenyképessé tehetné őket a Nyugat harmadik vagy negyedik nemzedékével. Ez pedig talán a leglényegesebb a Fodor-esszék és akár az egész Fodor-jelenség megértéséhez. Ő ugyanis még azok közé tartozik, akik élvezhették a régi Eötvös-kollégium áldásait (alig is van olyan írása, amelyben nem idézné ezt a korszakot); az ő esetében a nyelvtanulás még nem valami külön erény volt, hanem a tanulmányaihoz, no és persze költői-fordítói-irodalmár ambícióihoz szükséges belépőjegy; az olvasás, zeneismeret, képzőművészeti vonzalom, színház- és filmkultúra, vagyis a befogadás, számára teljesen egyenértékű tevékenység az írással, sőt, az előzők feltételei az utóbbinak. Magyarán: az ő nemzedéke volt az utolsó olyan, amelynek soraiban tilos volt műveletlennek lenni. A napjainkig meglévő (és sajnos újraképződő) műveltségbeli szakadék utánuk és részben mellettük keletkezett.

Ha mindezt nem vesszük számításba, esszéi, tanulmányai, genezisüket nézve érthetetlenek. Mert műveltségének és rátermettségének együttes hozzáadéka igen összetett látásmódja. Elemzi például Csanádi Imre költészetét szociológiai megközelítésből, az életrajz kulisszái szerint; a forma megannyi jegyét követve, a természeti hangok utánzásától a hozzá közelálló kortársak eszközeivel történő összehasonlításokig; vizsgálja mély kapcsolatát a magyar múlttal és a jelennel; és nem marad el a lélektani indítékok számbavétele sem. S összeáll mindezek, és kivételes kritikusai beleélőkészsége révén egy költő képe. Hasonlóan érvényesül tudósi tárgy-szerűsége (talán az utolsóok egyike, akire még ráillik a poeta doctus minősítés), és költői empátiája — például — Kormos István verse, a *Ház Normandiában* bemutatásakor, amely alighanem Fodor András legszebb verselemzése. Számba veszi a helyszínt, a vers színeit, rímképleteit, metrikáját, majd ezeket szervesen a további vizsgálatba építve egyre mélyebbre hatol a mű szövedékébe, feltárja a rejtett szerelmi motívumot, s az érzékeny elemzés csúcsaként a költemény képzeteiből, érzelemvilágából kibontakoztatja a Trisztán-legendát, úgy, amint az a Wagner-opera második felvonásával megfeleltethető.

Elemzése nemcsak egy-egy mű eleven szervezetét feltárandó, hanem egy alkotói pályaszakaszt vagy teljes életművet követve is, nem ritkán detektívregény-izgalmasságúak. Így például a Kalász Márton költészetét bemutató kettős tanulmányban. Ezt az izgalmat irodalomtörténeti látásmódjának, analízáló hajlamának, és tárgyyszerű, mindig méltányosságra törekvő bíráló készségének az együttese okozza.

*

Az eddig látottak jellemzik műfordítói tevékenységét csakúgy, mint idegen költőkről írott tanulmányait. Puskin *Ruszlán és Ludmillája*, Chaucher, Burns, Shelley, Nyekraszov jelentették a kezdeteket, majd Keats, Rilke, Ivan Bunyin, Zabolockij és Dylan Thomas műveivel folytatta a sort. Vallomása szerint a legutóbbi és Nyekraszov jelentette számára a legtöbb fordítói gondot (és sejtethetően nem kevesebb örömet).

Műfordításokról, idegen költőkről szóló írásai azért is élvezetesekek, mert — hasonlóan más tárgyú esszéihez, tanulmányaihoz — ezekben is mestere az idézetek megválogatásának. Bennük itt-ott felfedezhetünk több-kevesebb rokon vonást saját költészetével is. Mint Nyikolaj Zabolockijról szóló szép tanulmányának e citátumában is: „ha koporsójuk szikrázó jegében / dermedeznek a gyönyörű folyók, ... // a hideg kékes kristállyá fagyott, / s izzó abroncs övezi a napot.” (*Észak* — Rab Zsuzsa fordítása.) — Persze nem tudhatni, hogy ezeknek némi Fodor-képekkel való rokonsága mennyire tudható be Zabolockij esetleges hatásának, s mennyire Fodor oroszföldi utazásainak. Mindenesetre az utóbbi hatás a bizonyos... Jesze-

nyin-esszéjének varázsa pedig, a fordítások költői-filológiai érdekességeivel együtt, valósággal étvágyat keltenek a költő olvasásához. S az a hozzáértés, kritikusai alázat is ezt eredményezi, amellyel Rába György műfordítás-kötetéhez, az *Idegen ünnepek*hez nyúl. Nem is szólva talán legszebb műfordításkötet-értékeléséről, Orbán Ottó *Aranygyapjújának* bemutatásáról, amelyben a fordító további útját is szuggerálni igyekszik.

A külföld líráját bemutató írásoknak külön hozadéka is van. Hogy lelkesedik nem egy nyugat-európai, vagy orosz lírikusért, az még természetes. Hiszen ezeknek az irodalmaknak a fordításához és befogadásához ott van fedezetül a magyar hagyomány. Ám Kelet-Közép-Európa költészetének nincsenek idehaza mély gyökerű fordítói hagyományai. Ezért is örülhetünk olyan testvérhangok megismertetésének, mint Tadeusz Rózewiczé, vagy a bolgár Nino Nikolové, aki pusztai ménhez hasonlította a magyar lírát...

*

A kötetben jogos a külön fejezetcím, ám mégsem lennének igazságosak Fodor Andrásához, ha csak könyve egy részét tekintve méltatnánk mindazt, amit *A szülőföld igézete* munkásságában kifejez. Igaz, az azonos című esszében szól legközvetlenebbül (és igen szépen) erről. A Balaton, jelesen Fonyód és a Badacsony-vidék valós szépsége éppúgy feltárulkozik benne, mint a somogyi szegénységben élt fiút a közelség ellenére attól egykor elválasztó messzeség. S elhisszük e távolság legyőzetésének — oly megrendítően megvallott — jelképes etikai üzenetét: a szépségért, az emberségért, az igazátevő hősiesség jussáért folytatott harc igazát. Ám Fodor Andrásnak alig van írása, amelyben a fölnevelő szűkebb pátria vagy annak szomszédsága valamiképpen elő ne kerülne. Tüskés Tibor ugyan pécsi, de hát — hogy azt ne mondjuk: mint hajdan Homéroszért a hét város — négy megye is vetélkedhet érte. No és az is kiderül Tüskés nagykanizsai köszöntéséből, hogy Tolna, Baranya, Somogy és Zala a dunántúli műveltségben amúgy is összetartozik, sőt, jószerivel ezek képviselik a dunántúli kultúrát. (Jó, ha ezek után ki nem tiltják Fodort a többi dunántúli megyék.) Somogyország persze egy kicsit még így is a világ közepe. Forbáth Imre például már kisgyermekként elszármazott onnan a Felvidékre, de csak visszavárta Nikla és Marcali. S ha közben meg nem hal... Szóval bármilyen szép ez a lokálpatrióta érzés, nehezen tudok magamba fojtani egy kis blaszfémiát. Hiszen Fodort olvasva azt látjuk, hogy — talán az Ūristen kivételével — mindenki vagy somogyi, vagy a szomszédos megyék valamelyikéből való, vagy legalábbis — szerencsére — különbözik a dunántúli fajtától. (A „szerencsére” már nem az én kötőzkodésem, Fodor mondja így, az emberfajtákra is érvényes varietas delectatra célozva, abban a szép esszében, amelyet a békéscsabai festőről, Lipták Pálról írt sok szeretettel. S gondolom, ez is jelzi, hogy a Somogy-központúságot illető ágalásaim részben korlátozott érvényűek, részben szándékoltan komolytalanok.)

A szülőföld (és persze a haza) igézete hatja át legtöbb képzőművészeti és filmkritikáját. Az előbbieket méltatására az egy Egry Józsefet, meg a fotóművész Molnár Editet bemutató kiváló esszéket leszámítva, végképp nem lehetek illetékes. De hiszek Fodor Andrásnak, már csak azért is, mert nem éppen sikkes mesterekről ír, hanem olyanokról, akiket talán csak a szűkebb szakma és egy-egy kisebb közösség jegyez. A róluk szóló írások így nemigen növelik sznob társadalmi közegünkben az evvel nyilvánvalóan mit se törődő szerző ázsióját. Ám azt mindenképpen ideírnám, hogy láttatja a költő Molnár Edit fotómodelljeit: „Nézzük egymás mellett Kassák kőszobor homlokát, Füst Milán őtestamentumian busa fejét, Illyés robotstus íves koponyáját, Nagy László szikár gyengédségét, Richter vagy Kocsis Zoltán eksztatikus elrévülése mellett Fischer Annie párducerejű lendületét, a mezősegi tájon maga elé meredő Sütő András magányát, az ifjúkori Bartók-kép előtt Kodály Zoltán kimódolatlan, ezüst főhajtságát... a tettenérés mind, mind hiteles.” Aki pedig így lát és láttat, annak hitelesek a filmről írott szavai, kivéve, amit Pasolini rovására mond, de hát ott előrebocsátja a tévedés jogát. Arra azonban nagyon kíváncsi lennék, hogyan látja a későbbi Jancsót és Hernádit együtt,

meg az utóbbit külön. (Már csak azért is, mert Hernádiról igen érdekes kettős tanulmányt ad közre, de akár Jancsót, őt sem követi a közelmúltig vagy a máig.)

*

A jó hatodfélszáz lapos kötetet zenei tárgyú esszék, tanulmányok zárják. A zenéért rajongás (és szakmai hozzá nem értés) önfeledtségével olvastam minden idevágó írását. Verseinek ismerői számára köztudott, hogy a *költőnek* mit jelent a zene. Ismeretes Bartók- és Sztravinsky-könyve is. Mindenesetre tanulságos volt a *Hármaseskü* Kodályának a magyar költészetrel való kapcsolatáról szóló tanulmányt olvasni. Márcsak azért is, mert nélküle soha nem gondolhattam volna arra, hogy Berzsenyi második, *A magyarokhoz* írott ódájának megzenésítésével a komponistának politikai célja volt. Márpedig Fodortól megtudjuk, hogy a „Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” sorokkal Kodály „figyelmezteti egész népét a közelgő háborús világhatalom elleni szellemi küzdelemre.” S ha arra gondolok, hogy Kodály e művét 1936. április 25-én mutatták be, s két év múlva Babits az első zsidótörvény tervezete és mindenfajta fasizálási törekvés ellen *A tömeg és a nemzet* című cikkében hasonló szellemben fog tiltakozni, úgy azt látom, hogy a fasizmus elleni magyar szellemi ellenállás — legjobbjaink között — jóval hamarabb szerveződött, mint hogy szervezni kezdték...

Ugyancsak tanulságosak a Bartókról szóló esszék, kivált a *Bartók szép hídja* és László Ferenc Bartók-könyvéről szóló írása, amelyek ugyanazt a nemzettudat kérdéseitől elválaszthatatlan közép-európai összetartozás-tudatot hirdetik, amely a torinói Kossuth, Jászi Oszkár és — ime — Bartók után immár aligha lehet kétséges a hazáért és a Duna-völgyért felelősséget érző emberek számára.

Hálás vagyok Fodor Andrásnak a *Találkozás a népzenevel* című vallomásáért. Azért is, mert megmutatta: a passzionátus zenebarátnak is mennyi ismeretre van szüksége, hogy belülről érzékelje azt a matériát, amelyért rajong. És külön azért is, mert akárhányszor hallottam is a *Lovamat kötöttem...* kezdetű dalt, nélküle sohasem tűnt volna föl talán e rím gyönyörűsége: „Lovamat eloldom, amikor a hold kel, / de tőled violám csak a halál old el.” S így az ő érdeme az is, hogy hozzátehetem: hasonlóan gyönyörű az „oldom” „old el” lágy egymásraját-szása.

*

Nem vehetem sorra mindenik zenei írását. A többi se. Nemcsak vaskos könyvet adott közre Fodor András, hanem olyat, amelynek mélységei nehezen mérhetőek. Amelyet olvasva ritkán fecseg a felszín és sosem hallgat a mély. Mondhatom ezt azért is, mert az első Fodor-esszé az én számomra nem nyomtatott szöveg volt, hanem olyan, amit tőle hallhattam. A kötetben is olvasható: *Pilinszky Jánosról — szerzői estjén*. Nem tudom, milyen annak számára, aki csak betűből ismeri. Számomra ez már örökre úgy marad, ahogy akkor hallottam. Ahogy vitt — az estet ellenzők rosszakaratával szemben — költőtársáért. Szikráztak a mondatai. Legtöbb most kinyomtatott írását is bajvívásnak tartom. Haza- és emberszeretetet, barátság, népek testvérközössége, mint gondolkodásának fő pillérei — írtam az elején. És láthattuk: mindez mennyire áthatja irodalomszeretetét, művészetrajongását. Etikának, esztétikának lehet hogy mindez fölülte anakronisztikus. Mégis, tudom, sokan vagyunk, akik őszintén becsülnék érte. (*Magvető.*)

MELCZER TIBOR